

УДК 94 (477.86)

Сергій Адамович

ОСВІТА МІСТА СТАНИСЛАВОВА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)

У статті досліджено освітні процеси в Станиславові в період Першої світової війни. Проаналізовано прояви русифікаційної політики окупаційної адміністрації у сфері освіти та спроби учительства міста всупереч усім складнощам соціально-економічного життя здійснювати навчальний процес.

Ключові слова: австрійська влада, російська окупаційна адміністрація, шкільництво, гімназія, дитячий садок, притулок, репресії.

Перша світова війна принесла страждання та руйнування для м. Станиславова, яке опинилося у вирі світових геополітичних змін. Історія міста цього періоду знайшла висвітлення в історико-краєзнавчих і мемуарних публікаціях П.Арсенича, К.Баранського, І.Бондарева, Б.Гаврилів, П.Ісаїва, В.Макара, Л.Цеклера, Л.Штрайта. Однак, незважаючи на окремі дослідження історії м. Станиславова, в історіографії ще не здійснено комплексного дослідження стану освіти міста під час Першої світової війни. З огляду на це вивчення окресленого питання і є предметом дослідження цієї статті.

З початком війни місто зіштовхнулося зі звинуваченнями мешканців міста австрійською владою у зраді і шпигунстві на користь Російської імперії. Циркуляр Галицького намісництва від 8 серпня 1914 р., виданий для усіх старост і дирекцій поліції у Львові і Кракові, проголошував: «Сучасні напружені відносини між нашою імперією і Росією вимагають енергійної боротьби з москвофільським рухом, який не приховує своїх симпатій до Росії» [17, 97].

Як жандармерія, так і військові служби заарештовували багато українців, в тому числі й освітян. Війська, в основному угорські, страчували без суду українців унаслідок доносів про шпіонаж. Наприклад, зі Станиславова було вивезено до табору о. О. Григоровича [13, 83].

Одночасно багато з тодішніх перших пластунів Станиславівської української гімназії стали гарними вояками-старшинами Українського Січового Стрілецтва, Української Галицької армії, Корпусу Січових Стільців та інших військових формаціях. Багато з них відзначилися великою відвагою, наприклад, сотник В.Стефанишин, чотар В.Яценевич, хорунжий УСС М.Дуда [18, 30].

З початком військових дій була дезорганізована робота освітніх закладів міста. Так, ще в серпні 1914 р. приміщення Станиславівської вищої реальної школи віддали під австрійський шпиталь. Потім його евакуювали, а вчителі отримали останню зарплату за вересень [10, 20].

У серпні-вересні 1914 р. російські війська в результаті Галицької битви просунулись на 280–300 км, захопили Східну Галичину і частину австрійської Польщі [15, 308]. Окупація міста російськими військами відбувалася трічі: 1) 03.09.1914 – 20.02.1915; 2) 04.03.1915 – 08.06.1915; 3) 11.08.1916 – 24.07.1917.

Формування російської адміністрації у Східній Галичині було започатковане створенням 29 серпня 1914 р. «Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини», яке очолив Г.О. Бобринський. Діяльність окупаційної адміністрації, більшість представників якої становили російські чиновники та місцеві москвофіли, була підпорядкована вирішенню двох завдань: сприянню військовій перемозі країн Антанти і створенню сприятливих умов для швидкої інкорпорації регіону до складу Російської імперії [15, 10]. М.Грушевський порівнював цей період в історії Галичини і Буковини з «Руїною» другої половини XVII ст. [11, 8].

Як згадували сестри Василянки зі Станиславівського монастиря, «нова, московська військова влада спершу... була дуже прикра й у першій мірі звернула свою увагу на наших священників. Почалися часті ревізії, шукання за «австріяками», печатання класів та шкільних кабінетів – а далі арештування визначніших духовних достойників та засилання в глибину Росії» [19, 120].

Одразу після приходу в місто росіян на вулицях було розвішано «Постанови коменданта м. Станиславів» від 5 вересня 1914 р. Цим документом комендант міста підсавул 2-го Запорозького полку п. Чекалов визначав умови життя мешканців міста в умовах російської окупації. Зокрема, у згаданих постановах заборонялися будь-які грабунки чи мародерства, а винні за ці правопорушення підпадали під дію військово-польового суду і могли бути покарані на смерть. Усі мешканці міста повинні були виконувати свої попередні обов'язки та ставитися з «повною пошаною і честю» до влади російського війська. Усі міські функціонери мали займатися своїми справами [1, 1].

Для заспокоєння місцевого населення 11 вересня 1914 р. в місті було оголошено, що «релігійні і громадські свободи, життя, честь і маєток спокійних мешканців будуть забезпечені і захищені, якщо місцеве населення не буде вороже відноситися або діяти на шкоду російським військам» [1, 8].

1 жовтня 1914 р., незважаючи на мобілізацію, розпочався новий навчальний рік у Станиславівській вищій реальній школі. За парти школи сіли 132 учні. Але уже через 8 днів Г.О.Бобринський своїм розпорядженням закрити всі школи в окупованій частині Галичини. Після цього в приміщенні навчального закладу розмістили військовий шпиталь, було знищено частину матеріально-технічної бази школи [10, 20].

У вересні 1914 р. розпочалося навчання також в Українській державній гімназії. У той же час функціонування польських і німецьких навчальних закладів було заборонено [12, 42]. Але вже в грудні цього року гімназію закрили, а її директора М.Сабата і професора І.Дем'янчука арештували і вивезли як військових заручників до м. Львова [14, 264].

Сестри Василянки Станиславівського монастиря з наближенням російських військ отримали дозвіл від єпископського ординаріату покинути свою обитель і повернутися до своїх батьківських осель або ж відійти вглиб Австрії. Але сестри, слідом за своєю ігуменею, матір'ю Магдалиною Гуменюк, залишилися в монастирі [20, 59-60].

У монастирі почали ховатися юрби втікачів, що викликало обшуки російської жандармерії. Але нова влада вирішила використати монастир для опіки над безпритульними дітьми. Важливу допомогу в проведенні цієї роботи надавала діюча в місті місія Американського Червоного Хреста, яка при монастирі організувала кухню і сиротинець для безпритульних дітей [20, 60-61].

Під час першого періоду російської окупації адміністрація «Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини» під керівництвом Г.Бобринського проводила цілеспрямовану русифікаторську політику, ставила перед собою завдання анексувати край. З цією метою окупаційна влада здійснювала заходи для переходу австрійської адміністративної та судово-правоохоронної системи, а також закладів освіти на російські зразки, знищувала український національний рух та нейтралізувала його діячів. Однак кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за рівнем фахових якостей, був сформований в умовах війни без належної професійної підготовки і дискредитував російську владу [15, 14].

Російська окупаційна влада почала організовувати шкільництво, намагаючись вводити російську мову навчання. Для цієї мети відкрили курси російської мови і розпочали підготовку до відкриття російської гімназії. Однак подальші військові дії перешкодили цим планам [13, 84].

8 червня 1915 р. до Станиславова знову входять австрійці. Вони одразу ж розстріляли кілька десятків мешканців міста, які співпрацювали з російською владою. Багато людей за симпатію до росіян заарештовано та відправлено в австрійські табори Талергоф та Гмінд.

З поверненням австрійської влади вже у вересні-жовтні 1915 р. відроджується система освіти. Так, у монастирських навчальних і виховних закладах Василянок налагоджується нормальна робота, хіба що дедалі відчутніше дошкуляли матеріальні нестатки. Зокрема, в червні 1916 р. випускниці вчительської семінарії з успіхом склали випускні екзамени. Станиславівські Василянки також опікувалися дитячим садочком на Майзлях [20, 64, 66].

У приміщенні Станиславівської вищої реальної школи спочатку засідала призовна комісія, а з 11 вересня 1915 р. у школі розпочався навчальний рік. Довелося наздоганяти пропущене, тому планували вчитися до 31 липня 1916 року. Та через складну ситуацію на фронті всіх відправили на канікули вже 16 червня 1916 р. [10, 20].

Перша світова війна внесла радикальні зміни і в життя німецьких колоністів міста. Перед загрозою наступу російських військ у вересні 1914 р. значна частина місцевих протестантів евакуювалася. Зокрема, між ними були станиславівські благодійні установи, які церковна влада вирішила перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен [21, 12].

Уже після відходу російських військ з краю в червні 1915 р. євангелістський пастор Т.Цеклер повернувся до Станиславова і зайнявся відновленням шкільного життя місцевих німців. Справу відродження спільноти утруднював і той факт, що всі вчителі були мобілізовані до австро-угорської армії. Невдовзі, восени того ж року, з ініціативи євангелістського правління в Станиславові відкрили курси для шкільних сестер [21, 13].

Влітку 1916 р. почався відомий «Брусиловський прорив» – російські війська під керівництвом генерала О. Брусилова на широкій смузі фронту прорвали оборону австрійців і швидкими темпами почали просуватися вглиб території ворога. 28 липня праве крило 9-ї російської армії, маючи 144 000 бійців проти 89 000 австро-німців, одночасно з іншими арміями

Брусилова (крім 11-ої) розпочало наступ у напрямку Галич – Станиславів [9, 199]. 11 серпня м. Станиславів було захоплено росіянами [8, 43].

Станиславів опинився у прифронтовій зоні – на пагорбах за річкою Бистрицею Солотвинською (район сіл Пасічної і Загвіздя) отаборилися австрійські війська. Тут були встановлені артилерійські батареї, які періодично обстрілювали місто. У зв'язку з цим з'явився наказ по військовому гарнізону міста від 7 листопада 1916 р., у якому вказувалося: «Через те, що м. Станиславів часами обстрілюється артилерійським вогнем ворога, всім військовим чинам забороняється ходіння по місту групами. Це ж розпорядження стосується і місцевого населення...» [6, 52].

Сестри Василянки згадували, що «цілими днями слухали безперервний рев літаків та пронизливий свист куль. Але найстрашніші були ночі. Ціле місто, освітлене рефлекторами, тремтіло від частих боїв та жахливих наступів військ. Пекельні крики наступаючих, зойки ранених зливалися разом із безперервною стріляниною в один лячний грюкіт, що доходив аж до монастиря» [19, 122].

У цей час ще більше ускладнилася ситуація із забезпеченням міста продовольством. Зібрано було не більше 1/3 врожаю, а решта була знищена у ході військових дій. Врожаю було недостатньо для продовольчих потреб, а до того ж озимина була посіяна не більше, як на 40% площ сільськогосподарських угідь (решта була зайнята бойовими позиціями) [7, 86]. У зв'язку з цими обставинами продовольчої допомоги в місті потребувало 10480 осіб, з них 1906 осіб становила інтелігенція. Ситуація частково вирішувалася за сприяння благодійних організацій.

Однак ні держава, ні благодійні організації не могли повністю охопити допомогою безпритульних і бурлакуючих дітей. Зокрема, Товариство св. Вікентія і Павла «Покровительство над покинутими хлопчиками» на вул. Газовій, 63 утримувало 30 хлопчиків, а кількість потребуючих була втричі більшою [5, 12].

Не завжди адекватно до сиротинців ставилися також солдати окупаційної російської армії. Так, в одній із скарг сестер-монахинь з будинку сиріт на вул. Казимирівській, 108 (опікувалися більше ніж 50 сиротами) стверджувалося, що солдати двічі обкрадали їх худобу [4, 79].

Загалом, згідно з архівними даними, у місті діяли наступні притулки для сиріт: «Дім сиріт» за адресою: вул. Казимирівська, 108 (виховувалося 27 хлопчиків, 24 дівчинки); «Дім сиріт» за адресою: вул. П.Скарги, 26 (виховувалося 19 осіб); Дівочий сиротинець за адресою вул. Сапіжинська, 56 (виховувалося 19 осіб); притулок брата Альберта і сестри Альбертинки (виховувалося 23 особи); притулок в Княгинині Колонії (виховувалося 20 осіб); Дім сиріт за адресою: вул. Газова, 63 (виховувалося 40 осіб) [4, 122–129].

Для опіки над сиротами було створено спеціальний Міський комітет. 18 жовтня 1916 р. комітет закликав зголошуватися в Магістрат сиротам без батьків, напівсиротам з матір'ю та дітям з батьками, якщо батьки не могли їх забезпечити. Одночасно комітет закликав бездітні родини, щоб «схотіли прийняти до себе – принайменше на час війни – сироти погібаючі з голоду і зима». 22 грудня 1916 р. Міський комітет опіки над сиротами оголосив про збір пожертв дітям-сиротам, який організували пані В.Бедернікова, М.Дилінська, О.Ертель, С.Фірчанкова, М.Гизякова, В.Ясеницька, А.Кокуревич, М.Криницька, М.Лещинська, Н.Мардаровичева, К.Оріховська, О.Розвадовська, І.Юнгова [2, 54, 56].

У місті також здійснювалися спроби відновити дошкільні заклади і шкільництво. Так, восени 1916 р. п. Францішка Ковальчук з Княгинин-колонії намагалася отримати дозвіл на відкриття малої захоронки для дітей від 8–10 років у приватнім помешканні. Вона планувала давати уроки на дому 20 дітям [6, 44].

Після Лютневої революції в Росії окупаційна влада задекларувала радикальну зміну ставлення до населення захоплених територій. Так, у зверненні крайового комісара Тимчасового уряду в Галичині і Буковині Д.Дорошенка до населення окупованих територій від 20 травня 1917 р. значилося, що «...нова власть вважає за справедливе вжити всіх заходів для полегшення долі мешканців окупованого краю, а саме дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудові їх на нових ширших основах, якби того людність забажала; допомагати відновленню діяльності місцевих громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів, відновити по змозі судівництво в місцевих судах на основі місцевих законів; відновити шкільну науку по школах нижчих та середніх, опіка над бездоглядними дітьми... відкидає саму думку про які-небудь утиски щодо народностей краю і в справах віри» [3, 1].

Однак після невдалого літнього наступу військ російського Тимчасового уряду 24 липня 1917 р. місто було визволене від російських солдат і розпочалося відродження міста. Так, незважаючи на руйнування, відновлювалося навчання в народній школі та семінарії сестер Василянок [20, 68]. А вже після того, як вночі 1 листопада 1918 р. українці перебрали від австрійців владу в місті і проголосили ЗУНР, була розпочата нова сторінка в історії освіти міста.

Підсумовуючи, зазначимо, що мешканці міста Станиславова повною мірою відчули на собі всі лихоліття і труднощі періоду Першої світової війни. Однак, незважаючи на військові злигодні і русифікаційну політику окупаційної адміністрації, в місті опікувалися безпритульними дітьми і намагалися відроджувати шкільництво. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному вивченні спроб російської адміністрації у період Першої світової війни сформуванню шкільництво на засадах ідеології імперського самодержавства.

Література

1. Інформаційні матеріали (постанови, оголошення за 1914 р. // ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 4. – 30 арк.
2. Інформаційні матеріали (постанови, звернення, оголошення за 1916 р. // ДАІФО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 6. – 57 арк.
3. Інформаційні матеріали (постанови, звернення, оголошення за 1916 р. // Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 7. – 25 арк.
4. Листування з генерал-губернатором, міською владою з питань благоустрою міста (01.10. – 31.12.1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 43. – 199 арк.

5. Листування з генерал-губернатором, міською владою з питань роботи громадських, благодійних, казенних установ (01.10. – 28.12.1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 44. – 29 арк.
6. Про затримання різних осіб, про обшуки, про надання посад і інші питання (2.10-28.12.1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 51. – 136 арк.
7. Статистичні і інші дані по місту Станіславоу (1.10 – 31.12. 1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 36 – 146 арк.
8. Адамович С. Станіславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 79 с.
9. Андрухів І. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 494 с.
10. Бондарев І. Війна та школа / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2012. – 24 травня. – С. 20.
11. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Грушевський М. С. – К. : Либідь, 1992. – 46 с.
12. Дейчаківський І. Д-р Микола Сабат – директор української гімназії в Станіславоу / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. – 112 с.
13. Ісаїв П. Історія міста Станіслава / П. Ісаїв // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 32–102.
14. Каменецький Ю. Історія Української державної гімназії в Станіславоу / Ю. Каменецький, О. Левицький, Т. Мацьків // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 261–301.
15. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005 – 19 с.
16. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів. Історичні нариси. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 304–324.
17. Моряк-Протопопова Х. Діяльність Галицького намісництва під час Першої світової війни / Х. Моряк-Протопопова // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVIII регіональної наук.-практ. конф. – Львів : Юридичний факультет Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2012. – С. 96–99.
18. Пласт у Станіславоу та Івано-Франківську / упоряд. А. Чемеринський, В. Іваночко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 224 с. – (Серія «Мое місто» № 24).
19. Сабол С. ЧСВВ. Укрита фіялка – сестра Василя Глібовицька. ЧСВВ / Сабол С. ; Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. – Пряшів : Відділ української літератури в Пряшеві, 1992. – 222 с.
20. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – 272 с.
21. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 168 с. – (Серія «Мое місто» № 9).

The educational processes in Stanyslaviv during the First World War are investigated in the article. The author analyzed the expression of the Russification policy of the occupation administration in education sphere and efforts of the city teachers despite all the complexities of social and economic life to implement the learning process.

Keywords: *Austrian authorities, the Russian occupation administration, schooling, gymnasia, kindergarten, asylum, repressions.*